

Over genetisch, moreel en literair egoïsme

Hilde Keteleer

Als u ooit hebt geprobeerd Nietzsche te lezen, ja zelfs te begrijpen, bent u ongetwijfeld, net als ik, gestoten op een massa tegenstrijdigheden. En het is u eveneens ongetwijfeld bekend dat zelfs de nazi's hem gebruikten als het in hun kraam te pas kwam.

Toch is het een ongelooflijk spannende bezigheid, in Nietzsches ideeën te duiken. Het is zoiets als over een dijk lopen met een zomerjurk, je weet nooit wanneer de wind hem zal doen openwaaien en alle bloemen erop ontvouwen.

Zoekende naar verbindingen tussen literatuur en egoïsme kwam ik hem dus alweer tegen. Laat me u een van zijn ideeën introduceren of uw geheugen opfrissen met een korte schets. Hij vertrekt van de Griekse tragedie, waarin twee tendensen werkzaam zijn: het *apollinische* dat streeft naar orde, schoonheid en regelmaat, en het *dionysische* dat tracht alle orde en regelmaat teniet te doen in een liturgie van roes en oorspronkelijke chaos.

Die twee tendensen zijn volgens Nietzsche in alle kunstvormen, in verschillende mate, aanwezig. Schoonheid is volgens Nietzsche NIET het belangrijkste in de kunst, want schoonheid behoort tot het apollinische. Kunst moet het wezen (en daarmee bedoelt hij de tegengestelde krachten) van de werkelijkheid uitbeelden en dus moet de kunstenaar ook zijn dionysische inspiratie kunnen vormgeven. Dionysisch, dat is dus extatisch, onbeheerst, in vervoering, dronken.... En voorts vindt Nietzsche dat medelijden niet altruïstisch is, maar egoïstisch, want, zegt hij, de medelijdende bevordert met zijn medelijden in feite zijn eigen welzijn, zijn eigen behaaglijkheid. Hij is schijnheilig. Daaruit kan geconcludeerd worden dat medelijden als zodanig helemaal niet bestaat. Nietzsche roept op tot het bestrijden van medelijden. Niet alleen moeten de mensen moediger en sterker worden, maar vooral ook moet er aandacht komen voor de vreugde. In plaats van samen te lijden en zo de hoeveelheid lijden in de wereld te verhogen, zou men moeten leren zich samen te verheugen.

Niet bepaald een conventionele manier om naar egoïsme te kijken. Het is hem door velen dan ook niet in dank afgenomen. Maar het is wel een manier waarop je egoïsme als een deugd kunt beschouwen, en daar moesten we natuurlijk bij uitkomen... Een pleidooi om de kunstenaar, in casu de schrijver, ongebreideld zijn egoïstische weg te laten gaan, uit naam van het hoge doel, met name zijn roeping te volgen?

Nee, niet echt. Wel misschien om begrippen opnieuw te definiëren. Want egoïsme is een vies woord in onze maatschappij. Omdat het haast altijd alleen in de morele zin wordt gebruikt: wanneer iemand meer aan zijn eigen bevrediging denkt dan aan de bevrediging van anderen. Maar er is ook een egoïsme in een andere zin, met name het zorgen voor het eigen welzijn – en dan is het feite iets vanzelfsprekends, want organismen moeten op hun eigen welzijn letten als ze willen overleven.

Als we echter even teruggaan naar het morele aspect, komen we bij een interessant fenomeen, met name dat het de egoïsten niets kan schelen dat ze

zo zijn: anders zouden ze het immers niet zijn. Het zijn de mensen die niet egoïstisch leven die last van het egoïsme van anderen hebben. Dus blijft de eeuwenoude strijd bestaan tussen de egoïsten en de niet-egoïsten: de niet-egoïst wil dat de egoïst verandert en die laatste peinst daar niet over. Een heerlijke impasse.

Is er een manier om uit die impasse te raken? En in het bestek van dit onderzoekje een nog interessantere vraag: kan de schrijver daarin een rol spelen?

Wat precies stoort de niet-egoïst? Wellicht dat hij zichzelf oplegt dat hij altijd moet klaarstaan. En zich daardoor tekort gedaan voelt. De egoïst is voor zo iemand precies de goede spiegel van zijn frustraties. En kijk, is niet juist elk goed boek ook een spiegel? We zijn waar we moeten zijn. Ik kom terug op de definitie van Nietzsche: kunst moet het wezen van de werkelijkheid uitbeelden, en dat wezen is een spel van tegengestelde krachten, van eigenliefde en van liefde voor de ander, van roes en van beheersing, van smijten en opvangen. Maar kunst moet ook iets zeggen over zijn en schijn. Dit thema, dat veel filosofen heeft beziggehouden, is ook ontelbare keren in romans verwerkt. In *De sekte der Egoïsten* van Eric-Emmanuel Schmitt komt een wetenschapper op het spoor van een onbekende, vergeten filosoof uit de achttiende eeuw. Dat spoor leidt naar de sekte der egoïsten, die het principe hanteren dat je het middelpunt bent van de wereld, een wereld die eigenlijk niet bestaat, maar ontsproten is aan je eigen brein. Het hele boekje lang worden de grenzen van dat idee afgetast. Het is natuurlijk geen onbekend idee (komt Nietzsche daar niet alweer om de hoek kijken?). Schmitt doet echter op een bijna sprookjesachtige manier verslag van de zoektocht van iemand die er op den duur van overtuigd is dat hij het centrum van het universum is. En juist dankzij zijn surrealistische schrijfstijl brengt de auteur zijn lezers onvermijdelijk aan het denken over het onderwerp.

Een heel eind vroeger in de literatuurgeschiedenis (met name in 1860) hield de Russische schrijver en dichter Iwan Toergenjev een lezing waarin hij op meesterlijke wijze de ongetwijfeld twee grootste karakters uit de westerse wereldliteratuur, Shakespeare's Hamlet en Cervantes Don Quichot, met elkaar in verband bracht. Die meesterwerken werden in het zelfde jaar gepubliceerd en dat kon volgens Toergenjev geen toeval zijn. Hamlet en Don Quichot zijn volgens hem de verpersoonlijking van twee fundamenteel tegenstrijdige menstypes, twee uiteinden van de as waaromheen de menselijke natuur draait. Hamlet, de egoïst, de kille analyticus, de twijfelaar, en Don Quichot, de idealist, de romantische wereldverbeteraar, de doener. Hamlet is de geest van het Noorden, de geest van reflectie en analyse, de zwaarwichtige, sombere geest, diep, veelzijdig en leidinggevend. Don Quichot is de geest van het Zuiden, helder, vrolijk, naïef, ontvankelijk en niet al te diep op het leven ingaand.

Het is nogal wies dat we in onze tijd Hamlet en Don Quichot niet met morele normen bekijken, maar als literaire figuren. Waarom? Omdat ze door hun scheppers zo prachtig in beeld zijn gezet dat ze onvergetelijke spiegels zijn geworden van wat er in ons allen huist.

En tja, waarom wemelt het in de wereldliteratuur van jaloerse mannen en overspelige vrouwen? Daarover verscheen in 2006 een leuk boek dat vanuit de evolutionaire literatuurtheorie het logische antwoord bood. De auteurs van *Madame Bovary's Ovaries* bekeken beroemde werken uit de wereldliteratuur

en toetsen die af aan Darwins evolutietheorie. Aan de hand van acht thema's - jaloezie, wat vrouwen eigenlijk willen, wat mannen eigenlijk willen, overspel, familierelaties, stiefkinderen, ouder-kindconflict en vriendschap - dwalen ze door de Odyssee, door Othello, Anna Karenina en Effi Briest, maar ook door Harry Potter, Oliver Twist en Assepoester. De boodschap die eruit komt laat er geen twijfel over bestaan: vriendschap, ouderliefde, familiebanden en altruïsme berusten in feite op vormen van genetisch egoïsme.

En de vijftiende-eeuwse Franse schrijver François de la Rochefoucauld, vooral beroemd vanwege zijn aforismen over deugd en moraal, merkte ooit op: 'Wat de mensen vriendschap noemen is in werkelijkheid een partnerschap waarbij belangen wederzijds worden gespaard en goede diensten worden uitgewisseld. Het is al met al een vorm van handel waarbij het eigenbelang altijd iets hoopt te winnen.'

Misschien moet dat het slotsom zijn: elk belang is eigenbelang, en dus kan het niet anders dan dat de literatuur dat eigenbelang weerspiegelt. Of lezers dat dan egoïsme noemen en daar een moreel oordeel aan koppelen, is geheel en al hun zaak. De schrijver, hij schreef voort...